

АЛЕКСАНДЪР НАУМОВ (Краков)

ТЪРНОВСКАТА ТРАДИЦИЯ В КИРИЛСКИТЕ РЪКОПИСИ, СЪХРАНЯВАНИ В ПОЛША

В Полша има около хиляда славянски кирилски ръкописа, свързани със средновековната традиция. От тях, създадените до края на XVI в., са над 400, а създадените през XVII в. — над 300. Повечето са възникнали на територията на Киевската митрополия, влизаща в състава на Цариградската патриаршия (заедно с временно съществуващите Галичка и Литовска митрополия), т. е. още преди включването ѝ в рамките на московската църковна организация, което става през 1686 г. Има и ръкописи, писани в униатски среди, дълго (особено преди Замоийския синод 1720 г.) съхраняващи православния характер на кодексите. Ръкописите от Московските предели и от Балканите са твърде малко. Обаче ръкописната традиция в полско-литовската „Рес Публика“ е силно свързана с православния юг, в това число и с търновската литературна традиция. Още повече че запазените днес в Полша ръкописи са предимно свързани с югозападноруски (украински и югоизточнополски; карпатски) земи, тъй като те са влизали в състава на Австрийската империя и благодарение на униатските среди (напр. Иван Лавривский, Иван Снигурски и др.) ръкописите са били съхранени и са останали на място, основно в Лвов и Пшемисъл. След Втората световна война лвовските сборки остават в СССР, а унищожаването на униатския капитул в Пшемисъл става повод за пренасянето им във Варшава (днес в Народната библиотека).

Ръкописните сборки от земите, които след унищожаването на полската държава през XVIII в. са влезли в състава на Руската империя, са разпръснати по книгохранилищата на бившия Съветски съюз — Вилнюс, Ленинград, Москва, Киев и др. (Супрасълската, Жировицката, Почаевската сборки), или се намират и в други държави, даже отвъд океана (напр. част от Холмската сборка — в Канада) и т. н.

Балканското присъствие в ръкописната традиция, представена в

днешна Полша, може да се търси в историческия процес — от дейността на митр. Киприан и митр. Григорий (Цамблак) до молдавеца митр. Петър (Могила). Полското православие през XV, XVI и почти целия XVII в. се стреми да създаде един непознат преди това модел — несамодържавно православие. Кризата на православиято изобщо има две страни — едната е свързана със самодържавието и абсолютното самоподчинение от страна на църквата спрямо помазаника божи, другата е покорността на йерархията пред иноверски или безбожни режими. Още ни предстои пълното оценяване на ролята на вселенските и другите източни патриарси при ислямската държавна власт; а също така и ролята на патриарси, действали в т. нар. атеистични държави. Тук искам само да подчертая, че полското православие от XV до XVII в. се е стремяло да намери изход, да използва демократичната система на републиката за създаване на един нов тип православна култура. Тези опити са завършили с неуспех по редица причини, но стремежът е имал голямо значение за културното развитие на тази част от населението.

Ръкописите и старите печатни книги съхраняват обаче много спомени от времето, когато връзките със Света гора Атонска с румънските и балканските земи са били нещо съвсем нормално. Балканските, включително и търновските елементи, в нашите ръкописи могат да се разглеждат на няколко равнища.

1. Правопис

Употребата на етимологичната голяма носовка се запазва доста рядко, понякога случайно, обаче графемата ж се възприема като още един знак за фонемата ǰ с функционалното ѝ предпочитане в граматичните морфологични форми, отколкото в корена (срв. бѣж, мужж в дателен падеж и т. н.). Пренася се горе-долу и търновската надстрочна графика.

2. Език

Старият език доста добре се пази в по-късни преписи. Срещаме редица балкански черти (кратките притежателни форми, *dativus possesivus*), архаизми и балканизми в лексиката. За съжаление в това отношение нашите ръкописи са твърде малко изследвани.

3. Съдържание

В нашите ръкописи е застъпен доста разнообразен и богат материал, свързан с балканския ареал, срещаме текстове и упоминавания, отнасящи се към св. св. Кирил, Методий, Климент Охридски, Йоан Рилски, към цар Симеон, Черноризец Храбър, Константин Преславски, Йоан Екзарх, Презвитер Козма, Петър Черноризец и др. Присъстват и култовете към св. Сава Сръбски, св. Симеон Неман, св. Арсений I, княз Лазар. Специално впечатление прави обаче главният търновски култ към преп. Параскева Петка (14 октомври), който в Киевската митрополия е доминирал над култа към мъч. Параскева Пятница, разпространен под московската юрисдикция. Ръкописите, иконите, обичаите на юго— и западноруската територия се отнасят към Петка Търновска, докато Петка Иконийска е

по-известна на североизток. До този момент ние открихме 39 преписа на пълната служба (служби) за 14 октомври — 24 във Варшава, 6 в Санок, 5 в Люблин, 3 в Краков и 1 в Пшемисъл (списъкът се дава като приложение №1); в един униатски ръкопис от XVII в. в Люблин има и кратка служба, посветена на преп. Петка (ВСД 547, л. 106—108). Половината преписи съдържат и проложно житие, в повечето случаи с разказа за пренасяне мощите при цар Иван Асен II, син на стария Асен; такъв текст има и отделно в Пролог от XVI в. (Варшава, БН Акц. 2706, л. 138—139). Друг текст, доста украйзиран, намираме в БН Акц. 2996 (Пролог, XVII в.), на л. 101—109. В един часослов от XVI в. (Варшава, БН Акц. 3007, л. 128) имаме тропар и кондак на преподобната, а в няколко други — кондак (Варшава, БН Акц. 2668, 2681, 2684; Санок, МХ 16, 35; Люблин, КУЛ 193; Вроцлав, БУВ Акц. 1969 К 172; Пшемисъл, БМЗП 1164 с и др.). За пълна представа трябва да добавя, че в съхранявания днес в Краков т. нар. Берлински дамаскин (БЯ, Берл. Мс. Слав. Фол. 36, л. 179—185) се намира и словото за преп. Петка, а в един ръкописен богогласник от Пшемисъл (БМЗП 4271, л. 225—229) препис на познатата от печатните богогласници духовна песен за преп. Петка от Димитър Левковски с именния акростих. Паметта (спомен) на преп. Петка се помества (или добавя) в много наши минеи и месецослови. Има случай на поместване на двете Параскеви една след друга, и то извън обикновения календарен ред (Санок, МХ 25).

Преп. Параскева-Петка се споменава и в един интересен московски месецослов ("святци с летописью") откъм средата на XVII в., съдържащ неколкостотин славянски светии и летописни бележки, предимно за руски събития, напомнящ известната обработка на царския книгочия Софроний (Краков, БЯ, Берл. Мс. Слав. Qu 5). За преподобната тук се казва, че 'в'к в' л'к'то 6670 (=1161/62) от прости родители от град Каликратия. 'Принесенно же т'кло ед в' терпезонт'х градъ еже естъ те(р)новъ в л'к'то 6701 (=1192/93).

Освен преп. Петка в нашите ръкописи срещаме и други „търновски“ култове. В току-що споменатия месецослов от Краков намираме помен на преп. Йоан Рилски (19 октомври) и св. Иларион Мъгленски (21 октомври).

Йоан Рилски се определя като нов чудотворец в година 6671 (1162/63) в текста и 6600 (1091/92) в полето, където редакторът нанася многобройни поправки. Принесены въша мощи егво из сре/д/ча града до града те/р/новъ еже естъ трапезо/н/ в л'к'то 6703 (=1194/95) (л. 51—52).

Разказът за пренасяне мощите на св. Иларион „w/т/ града меглинскаго в стѣныи (!) град болгарскіи терновъ еже естъ трапезо/н/ определя годината като 6701 (както при св. Петка). В него се описва и случаят с арменския еретик Сергей и кучето Арцивурций (л. 52—53).

Същият ръкопис отбелязва и Успението на митр. Киприан (16 септември, л. 39—39), споменава преп. Йоаким Осоговски (като Иоаник Сардинопольски) под 16 август и св. Йоан Нови Сучавски под 2 юни.

Освен Qu 5 нашите светии се споменават и в други, вече „киевски“ ръкописи.

Йоан Рилски има тропар и кондак (или само кондак) в девет кодекса (Варшава, БН Акц. 2668, 2684, 2715, 2979, 3007; Люблин, КУЛ 193, 196; Вроцлав, БУВ Акц. 1969 К 172; Пшемисъл, БМЗП 1164с), а неговият помен се отбелязва поне в едно евангелие (БН Акц. 12509 — нашите данни за календарните помени още не са пълни).

Йоаким Осоговски се споменава в същото евангелие, но открихме и един тип празничен миней, където в заглавието на деня 16 август се среща неговото име, без да има текстове в негова чест. Такива минеи у нас са само три: Варшава, БН Акц. 2830, 2859 и Краков, МНК 312.

И Иларион Мъгленски се споменава в календара на БН Акц. 12509, а в интересния за нас ръкопис от Варшава (БН Акц. 2715, XVII в.), който може да се определя като месецослов с тропари, кондаци и празнични служби, намираме тропар и кондак за светията.

В същия кодекс се споменава и св. Йоан Нови Сучавски, обаче без текст. Най-голяма радост ни достави откритието на пълна служба, посветена на мъченика от митр. Григорий Цамблак. Службата се намира в Библиотеката на Католическия люблински университет (КУЛ 1223) в служебния миней за м. юни, 151 л., 305 x 195 мм, полуустав. Поместена е на лл. 8—12 и не се отличава много от другите преписи и от печатния богослужебен текст. Най-интересно е самото заглавие: *зде служба положена етго великомѣчкѣ ѿванна нова/г/о, мѹчившѣгосѣ в' велѣградѣ за х'а. — иже пренесени сѣ/т/ з' сочавѣ в' стрѣни градѣ, мошти его сѣтъ, ѿ: краде/м/. трети/м/.*

Както се сочи в румънската и полската историография, това пренасяне на мощите е свързано с преместването на митр. Доситей след военния поход на крал Йоан III Собески през 1686 г. Към 1690 г. кралят премества Доситей и мощите в Жулкев, където три години по-късно митрополитът умира. Мощите остават в Жулкев до 1783 г., когато Йосиф II ги връща на Сучава, а вместо тях от Виена изпраща мощите на св. мъч. Партений. От това следва, че преписът на службата е създаден в този кратък период 1686—90 г. и представлява непознато досега потвърждение на този исторически факт. Текстът на службата в най-скоро време ще бъде издаден и проучен по-подробно.

Заслужава внимание и един молебен (параклис) на св. Йоан Нови, излязъл през 1718 г., както научаваме от един ръкопис във Варшава (БН Акц. 2993, л. 23), където преписвачът ни е оставил началото на творбата: *молебенъ етому великомученику ѿвану новому соча/в/скому ѿ рукописан/н/аго еѣмплара первое типо/м/ издадесѣ в року ежом дѣни м/с/ча дна к: след което дава само кондака на светията и прекъсва (л. 23 и 24 са празни).*

Освен тези три равнища можем да говорим и за търновското влияние върху изпълнението на богослужебните химни, познато като „болгарский роспев” или „пение по болгарску”, а също така и на текстологично и кодикологично равнище. Несъмнено старите ръкописи са един от най-важните елементи от търновското културно присъствие в Полша.

Приложение

Служби на преп. Параскева-Петка в Полша

Варшава, Народна библиотека (БН), Акц.:

- 2486 — празн. миней XVII в., л. 47—61, с прол. житие
- 2560 — празн. миней XVIII в., л. 31—42
- 2622 — празн. миней XVI в., л. 196—210, с прол. ж.
- 2626 — празн. миней XVII в., л. 82—89
- 2640 — празн. миней XVII в., л. 45—55, с прол. ж.
- 2679 — празн. миней XVII в., л. 77—87
- 2715 — празн. миней (?) XVII в., л. 76—87
- 2718 — празн. миней с триод XVI в., л. 43—51
- 2732 — празн. миней с триод XVII в., л. 72—81, с прол. ж.
- 2734 — съкратен всекидневен миней XVIII в., л. 66—73
- 2791 — празн. миней XVII в., л. 158—167, с прол. ж.
- 2800 — празн. миней XVII в., л. 74—82, с прол. ж.
- 2812 — миней за септември — октомври XVII в., л. 271—285.
- 2841 — празн. миней XVII в., л. 71—83
- 2853 — празн. миней XVI в., л. 55—65, с прол. ж.
- 2855 — празн. миней XVI в., л. 83—92
- 2862 — празн. миней XVI в., л. 12—19, с прол. ж.
- 2865 — празн. миней XVII в., л. 79—90
- 2873 — празн. миней XVI в., л. 77—86
- 2875 — празн. миней XVII в., л. 93—109, с прол. ж.
- 2897A — миней (фрагмент) XVI в., л. 1—8
- 2913 — празн. миней XVI в., л. 46—55, с прол. ж.
- 2955 — празн. миней XVIII в., л. 28—31
- 2981 — празн. миней XVI в., л. 76—86

Краков, Национален музей (МНК)

- 309 — празн. миней XVI в., с. 125—143, с прол. ж.
- 310 — празн. миней XVI в., с. 191—213, с прол. ж.
- 318 — празн. миней XVI в., с. 159—181, с прол. ж.

Санок, Исторически музей (МХ)

- 7 — празн. миней с триод XVI в., л. 338—348, прол. ж.
- 8A — празн. миней XVI в., л. 61—64, прол. ж.
- 9+28 — празн. миней XVI в., л. 65—69
- 25 — празн. миней XVII в., л. 101—110
- 26 — празн. миней XVI в., л. 52—59, прол. ж.

52 — празн. миней XVI в., л. 54—62

Люблин, Католически университет (КУЛ)

478 — празн. миней XVI в., л. 52—60

1228 — празн. миней XVIII в., л. 56—63

1233 — празн. и общ миней XVI в., л. 37—43

Люблин, Висша духовна семинария (ВСД)

548 — празн. миней XVI/XVII в., л. 56—60

552 — празн. миней XVI в., л. 63—65

Пшемисъл, Национален музей (БМЗП)

1167с — празн. миней с триод XVI в., л. 35'—44'